

Toespraak van Nelleke Noordervliet
t.g.v. de uitreiking van de Volkskrant/DIA-Scriptieprijs
13 januari 2009

Wereldburgers zijn we. Europeanen. Kosmopolieten. Wie niet zelf de Himalaya heeft beklommen of de Andes heeft doorkruist, heeft er een mooie film over gezien. De gewoonten en gebruiken van verre, vreemde landen hebben voor velen geen geheimen meer. En gaan we niet zelf: de wereld komt bij ons aan huis. In Nederland wonen mensen van tientallen verschillende nationaliteiten. Daar komen conflicten uit voort, maar de rek in onze samenleving is over het algemeen vrij groot. Die is altijd vrij groot geweest, een incidentele oprisping van xenofobie daargelaten.

We zijn virtueel mobiel op het internet, hebben razendsnel contact met onze tegenvoeters, halen overal informatie vandaan en verspreiden ook zelf onze kennis. We zijn fysiek mobiel: op onze vakanties of tijdens sabbaticals hebben we de wereld leren kennen. Het gemak waarmee we Europa bereizen heeft inmiddels iets gewoons en vertrouwds. Heel Europa is de eigen buurt. In mijn jeugd had een tripje naar Zeeuws-Vlaanderen meer weg van een verre reis naar een exotisch oord dan een trektocht door de Karpaten nu. Onze actieradius is exponentieel toegenomen.

Zoals alle snelle ontwikkelingen brengt ook deze grensverlegging discrepanties met zich mee. Het lichaam kan het allemaal en doet het allemaal, maar soms blijft de geest nog hangen in een oude modus. Er moet geschakeld worden tussen twee systemen. En dan kraakt het.

De eenwording van Europa wordt enigszins afgeremd omdat we het niet bij kunnen benen. We moeten even op adem komen en laten bezinken wat er is gebeurd. Ik zeg 'we' omdat ik van mening ben dat zelfs de meest ongeduldige en idealistische Europeaan zal ervaren dat ook in zijn persoonlijke supranationale

mengsel nog klontjes van de oude identiteit zitten met alle uitgesproken en onuitgesproken loyaliteiten van dien. Dat zien we in onze verhouding tot onze naaste burenen. Ik zeg ‘we’, hoewel ik alleen maar over mijzelf en voor mijzelf kan spreken. Mijn ‘we’ is eigenlijk ‘ik’. Deze tekst is gebaseerd op een persoonlijke indruk, niet op wetenschappelijk onderzoek.

Mijn persoonlijke indruk dus van de verhouding Nederland-Duitsland bestaat uit de vele en diverse ervaringen met Duitsland, Duitsers, de taal en de cultuur die ik in mijn leven heb opgedaan. Van de twee ‘tantes’ uit Duitsland, vrouwen die vrienden van mijn vader aan de Arbeitseinsatz hadden overgehouden, via vakantieeliefdes en zakenrelaties, naar de Lesereisen in Duitsland en gastschrijverschappen aan Duitse universiteiten. Ik heb nog normaal eindexamen gedaan in drie moderne talen, zodat ik mij in Duitsland kan redden. Ik lees Duitse literatuur in de oorspronkelijke taal. Ik kan een in het Duits nagesynchroniseerde film volgen, al doe ik dat niet graag en vind ik nasynchronisatie een barbaarse gewoonte. Kennis van het Duits was vroeger heel normaal in Nederland. Wat de oorlog ook teweeg had gebracht, er viel niet te ontkennen dat de Duitse cultuur van dichters, denkers en componisten decennialang in Nederland grote en vanzelfsprekende invloed uitoefende. Ook na de oorlog werkte dat nog door. Tot vreugde van mijn lerares las ik Kafka in het Duits. Nu wordt hij zelfs niet meer in het Nederlands gelezen.

Mijn kinderen hebben op hun middelbare school – keurige gymnasia – niet of nauwelijks Duits geleerd. Ze mochten namelijk kiezen. De keuzevrijheid is het verderf van het onderwijs, maar dit terzijde. De taal was niet erg populair onder jongeren. Vakanties werden eerder in Frankrijk dan in Duitsland doorgebracht. Uit praktisch oogpunt leek het Duits voor hen weinig nut te hebben. Kreeg je later in je werk met de oosterburenen te maken dan moest het Engels maar als lingua franca dienen.

In de hoofden van mijn kinderen bleef dus slechts een rudiment Duits aanwezig, dat soms tot komische contaminaties leidde. Mijn oudste dochter werd op de Amsterdamse Vijzelstraat naar de weg gevraagd vanuit een auto met een Duits nummerbord. In welke richting lag de Autobahn? Razendsnel combineerde ze haar gebrekkige kennis van het Duits, wees naar de kant waar de mensen net vandaan kwamen en zei: 'Do ist der Bahnhof.' Het is nu eenmaal een klassieker. Herzlichen Dank Koot und Bie. Ze zag de auto wegrijden en keren en bedacht toen met schrik, maar ook met een lach van zelfspot en schaamte, welke fout ze had gemaakt. En dat ze onwillekeurig de kleine daden van verzet van haar grootouders in oorlogstijd had geïmiteerd: de Duitsers de verkeerde kant opsturen.

Nederland heeft twee naaste burenen. Vlaanderen en Duitsland. Met de een zijn we verbonden door de taal, met de ander door de economie. De geschiedenis bindt ons allen. Dat is een geschiedenis van invloed en overheersing, dominantie en verzet, ruzie en verbondenheid. De verhouding heeft veel weg van sibling rivalry in een gezin. Duitsland heeft veel meer burenen en dus veel meer directe familieverhoudingen dan wij Nederlanders. De burenen van Duitsland zijn dan weer onze neefjes en nichtjes, als ik de manke vergelijking nog verder mag trekken en zo zijn we in Europa één grote extended family met alle problemen en voordelen van dien.

De kinderen horen bij elkaar, delen veel, maar moeten ieder voor zich ten opzichte van de ander hun eigen identiteit vormen en benadrukken. Daar hebben de kleineren meer moeite mee dan de grote. In De Bello Gallico prijst Julius Caesar al de Belgen en de Helvetii om hun dapperheid. Ze moeten immers constant met hun grote buur de Germanen knokken. Bij gezinsrivaliteiten worden geniepige maatregelen niet geschuwd. Schelden, plagen, pesten, uitdagen, knijpen, bijnamen geven, flauwe grappen maken, uitlachen, hard weglopen. Meestal zit er een kern van waarheid in de plagerijen. Want juist familieleden weten heel precies door te stoten naar de meest pijnlijke of zwakke plek. Generalisaties zijn natuurlijk uit den

boze en een begrip als volksaard is vanzelfsprekend dubieus en onhoudbaar, maar we spelen er toch maar al te graag een vermakelijk ganzenbord mee.

Als Duitsers Nederlanders typeren als eigenaars van sleurhutten die des zomers in lange karavanen de autobanen verstoppen, dan hebben ze gelijk. Ik heb niet zo'n ding en ik erger me ook aan die kaaskoppen, die nog eens even fijntjes op de rem trappen als een geblindeerde zwarte mercedes hen met grote snelheid nadert en op hun achterbumper gaat kleven, maar toch voel ik me met hen getypeerd. Ja, zo zijn wij. En al die andere negatieve beelden kloppen evenzeer. Het is verschrikkelijk, maar waar.

Stereotiepen kunnen echter een self-fulfilling prophecy worden. Je gaat naar je eigen karikatuur staan, omdat het gedrag door de ander wordt verwacht en uitgelokt. Zo is het in gezinsverhoudingen bijna onmogelijk aan een eenmaal ingeslepen gedragsmodel te ontkomen. Eenmaal het watje in een gezin, altijd het watje in het gezin, ook al word je bij wijze van spreken baas van Nederland.

En alle positieve en negatieve beelden worden over en weer door burens in komisch bedoelde boekjes opgeschreven. Wat mij in die teksten treft is enerzijds wel de scherpe blik die de eigenaardigheden uitvergroot, maar anderzijds vooral ook de oppervlakkigheid ervan. Doordringen in de kern van een natie is niemand gegeven en, zo haast ik me te zeggen: ook de leden van die natie zelf niet. De discussie over de Nederlandse identiteit van de laatste jaren, uiteenvallend in twee elementen: a. of die überhaupt wel bestaat en b. hoe die er dan wel uitziet, heeft vooral een overvloed aan historische televisieprogramma's en boeken geproduceerd. Nederland heeft zich aan een vreetbui geschiedenis overgegeven, die naar ik vrees vooral tot indigestie zal leiden. Echt gezond gevoed met een kritische en verstandige dosis geschiedenis, zelfreflectie en zelfspot hebben we ons nooit. De Nederlandse identiteit is een stuk zeep, dat je steeds uit je handen schiet.

Dezelfde observatie over scherpzinnigheid en oppervlakkigheid geldt ongetwijfeld voor teksten over Duitsland en de Duitsers. Ze kloppen wel en ze kloppen niet. Het belangrijkste wat erover te zeggen valt is dat ze passen in het

schema van goedmoedige plagerijen. Voor een deel bevatten die teksten kritische kanttekeningen, voor een ander deel wierook. Zo zijn Nederlanders bot, maar ook open en tolerant. Duitsers zijn arrogant, maar ook betrouwbaar. Hoe het ook zij, het zijn vooral familieteksten, die wortelen in de nabijheid en de verbondenheid, die gebouwd zijn op een substraat aan kennis. Maar kennis veroudert omdat een natie verandert door de ervaringen die ze opdoet. Verhoudingen veranderen. We zijn blijven steken bij de stereotiepen die de vaalheid van een uitgewassen cliché vertonen. De teksten die op plagerige wijze de burens typeren voldoen niet meer. Wat is er gebeurd?

De Europese eenwording zadelt ons in deze fase op met een paradox. Hoewel de landen en volkeren van Europa elkaar beter kennen en meer met elkaar samenwerken dan ooit tevoren, is er tegelijk een beweging voelbaar die het grote geheel de rug toekeert en zich richt op het kleine, het eigene, het regionale. Er verandert zoveel dat er misschien sprake is van een tijdelijke terugtocht om de noodzakelijke sprong naar eenheid beter te kunnen maken. Het effect is merkwaardig. De kennis van de wereld en het leven van de anderen is wel toegenomen maar wordt niet bewust gemaakt of geïntegreerd. Ze wordt als het ware even apart gezet. Het lesprogramma krijgt geen verdieping. Ik zie dat Duitsland is veranderd, maar ik maak nog steeds dezelfde grappen over Duitsland en de Duitsers. Over Belgen worden niet eens meer grappen gemaakt. Dat zijn tekenen aan de wand.

Nederland en België, in casu Vlaanderen, waren altijd sterk op elkaar betrokken. Er werd gekibbeld. Er werden over en weer grappen gemaakt. Er werden over en weer stereotiepen uitgewisseld. Er waren stekeligheden, maar er was ook een sterke neiging - zeker in de literatuur - om van elkaar te leren en elkaar de maat te nemen. De samenwerking is op diverse niveaus geïnstitutionaliseerd, maar de verhouding lijkt in het beste geval lauwer en oppervlakkiger te worden en in het slechtste geval vijandiger. Er is geen liefde meer, er lijkt iets van haat te

groeien. Belgenmoppen worden niet meer getapt. De beweging naar elkaar toe om beter de begrijpen wat er bij de buurman gebeurde, werd meer een beweging van elkaar af, zoals kinderen in een gezin hun eigen weg gaan en uit elkaar groeien. We komen misschien vaker bij elkaar over de vloer, praten meer met elkaar maar verstaan elkaar minder.

Nederland en Duitsland hebben ook al een lange verhouding met elkaar, economisch en cultureel. Eenzelfde sibling rivalry als met de Vlamingen tekende onze relatie met Duitsland. Zoals het kleinere broertje Vlaanderen zich soms afzette tegen Nederland, zo zette het kleine broertje Nederland zich af tegen Duitsland. De kleine kefte en beet. De grote haalde daar af en toe de schouders over op of deelde een tik uit. Er ontstonden stereotiepen waarin de verhouding werd vastgezet. Dik Linthout heeft in *Onbekende Buren* beschreven hoe in het beeld van de ander de eigen slechte eigenschappen worden weggeprojecteerd. Maar ook in de decennialang nogal zwaar belaste verhouding met Duitsland en de Duitsers is sinds de eenwording van Europa zo veel zo snel veranderd, dat we tegelijkertijd verschillende Duitslandbeelden hebben. Omgekeerd is er door de gebeurtenissen in Nederland ook een nieuw en verwarrend Nederlandbeeld in Duitsland opgedoken naast het oude. Opvallend is dat de belangstelling voor Nederlandse literatuur, die in de jaren negentig van de vorige eeuw enorm toenam, juist sinds dat nieuwe Nederlandbeeld opkwam, aanzienlijk is verflauwd.

Er is geen reden meer voor de Nederlander zich af te zetten tegen de Duitser, maar tot een werkelijke, oprechte belangstelling voor Duitsland en de Duitse cultuur lijkt al die uitwisseling en verbetering van betrekkingen toch niet te leiden. Van Nederlandse zijde is er geen haat meer. Van Duitse zijde is er geen overtrokken bewondering meer. Maar is er liefde of echte vriendschap?

Ik bespeur een zekere stagnatie. We zien dat we zelf veranderen. We zien dat anderen veranderen. De vastgeroeste beelden raken aan het schuiven. Waarheen weten we niet. Voorlopig is er een matte welwillendheid. We weten even niet hoe we elkaar moeten plagen. De oude karikaturen voldoen niet meer. Maar er

bestaat wel behoefte in een intieme relatie om elkaar te plagen met eigenschappen die je toch voor lief neemt. Het nut van plagen is nu juist dat er een grond van waarheid in de plagerijen steekt en dat creatief plagen een belangrijk element is in de weerbaarheid en de zelfkennis van een volk en een uiting kan zijn van een stabiele relatie met de ander. Leunden de oude beelden op verouderde kennis, de nieuwe karikaturen en stereotiepen moeten op nieuwe kennis worden geënt. Daar nu ontbreekt op dit moment nog het gemak en de vanzelfsprekendheid. We moeten onze nieuwe ervaringen met Duitsland in een nieuwe grammatica van de humor vangen.

Ik wou dat ik die bij de hand had gehad toen ik als gastschrijver in Berlijn aan de hand van mijn eigen roman *De Naam van de Vader* en Frans Kellendonks *Mystiek Lichaam* probeerde zachtjes de discussie over ouderschap en slachtofferschap open te breken met als doel te laten zien hoe Kellendonks diep-serieuze ironie en zijn tragisch-opgewekte toon een frictie aan het licht brengen die ons dwingt na te denken over onze diepste oordelen en vooroordelen. Het voorlezen van de fragmenten die Kellendonk het verwijt van anti-semitisme opleverden bracht bij de studenten een geweldige schok teweeg. Ze wisten niet hoe ze moesten reageren. Wat er gebeurde, weet ik niet meer precies, maar opeens kreeg de discussie een felle, onaangename toon. Er ontstonden twee kampen. Er was een open zenuw geraakt. Plotseling traden grondeloze gevoeligheden aan de dag, waar levens mee gemoeid leken. Ook de verhouding tussen Wessis en Osis bleek een pijnlijk onderdeel van het geheel. Toen ze dreigden te verzuipen in de heftige emoties, trok ik ze maar weer gauw op het droge.

Hoewel we elkaar nader zijn gekomen in Europa is onze kennis van elkaars taal en cultuur vervlakt in het gebruik van de eenheidstaal van het Engels en in een eenheidscultuur met Amerikaanse trekjes. Daarop wordt een uitzondering gemaakt in de grensgebieden. Als we willen zien hoe we op een vruchtbare manier nieuwe familierelaties inclusief de creatieve plagerijen aan moeten gaan, moeten we naar

Oldenburg, Münster, Enschede, Nijmegen, Aken, Heerlen en Maastricht. Mijn ervaringen met Duitse studenten aldaar, die Nederlands studeren, gaven me een nieuwe blik op Nederland door de grote ernst en belangstelling waarmee ze onze cultuur probeerden te doorgronden. Dat is een compliment dat Nederlandse studenten moeten retourneren. Uit de scripties die de jury ter beoordeling kreeg was die tendens duidelijk merkbaar.

Zoals ik steevast pleit voor de restauratie van het vak geschiedenis in het voortgezet onderwijs, zo pleit ik voor het herstel van het onderwijs in de cultuur en taal van de burens. Mijn pleidooi leidt onvermijdelijk tot een verzwaring van het onderwijsprogramma en gaat als zodanig in tegen de trend die het de leerlingen almaar makkelijker maakt, maar dat zij dan maar zo. Daarover graag een andere keer.